

LÁNYI Gábor János¹

„Íme, így szól hozzánk a múlt útmutatása.” Egyháztörténelmi hivatkozások használata egyházpolitikai szándékok igazolására (1946)

Abstract. “Behold, the Guidance of the Past Speaks to Us”. Using References to Church History to Justify Church Policy (1946)

Based on László Kósa's suggestion that historical reference is an important element of communal identification in the Reformed Church, our study examines how the Hungarian Reformed recalled the memory of the Szatmárnémeti Synod of three hundred years ago in their renewal efforts following World War II. Through the analysis of three public speeches, our study illustrates how the church's past was used to strengthen its present practices. In his New Year's address, Bishop János Vásárhelyi of Transylvania stresses that the 1646 Szatmárnémeti Synod established order and warned of the importance of obedience. In other words, in Vásárhelyi's interpretation, the institutions must control the movement. Aladár Szabó, during the summer of 1946, draws the lesson from the Szatmárnémeti Synod that it was an example of the inability of the institution to control the movement, which had a renewing effect without it. Finally, Bishop László Ravasz, in his episcopal report in November 1946, shows the eternal dialectic of movement and institution in the history of the Church and sees the lesson of the Szatmárnémeti Synod as that the institution had apparently won, but in reality, the movement had been legalized. According to Ravasz, the

¹ Associate Professor, Department of Church History, Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, Budapest; e-mail: lanyi.gabor@kre.hu.

correct relationship between movement and institution is that the institution saves the movement from becoming a sect, while the movement can revive the institution burnt out by institutionalization. Our study also points out that the different interpretations of the commemoration of the Szatmárnémeti Synod also reflect the National Reformed Free Council movement, which began in 1946 to challenge the church government of Ravasz.

Keywords: 1646 Szatmárnémeti (Satu Mare) Synod, Bishop László Ravasz, Albert Bereczky, National Reformed Free Council Movement, Bishop János Vásárhelyi, Post-World War II History of the Reformed Church in Hungary

Kósa László megállapítása, hogy a református egyházban „a közösségi azonosulásnak hagyományosan fontos eleme a történelmi hivatkozás”.² Tanulmányunk ezen megállapítást kívánja szemléltetni, megvizsgálva, hogy a második világháborút követő magyar református egyházi útkeresés és megújulási törekvések idején milyen szerepet töltött be az éppen akkor háromszáz éve lezajlott 1646-os szatmárnémeti zsinatra való hivatkozás, különösképpen is az Országos Református Szabad Tanáccsal kapcsolatos vonatkozásait illetően.

Szemléltetésünk alapjául három 1946-os beszéd szolgál: Vásárhelyi János (1888–1960, püspök 1936-tól haláláig) erdélyi püspök 1946-os újévi köszöntője;³ ifj. Szabó Aladárnak (1890–1948) a nyíregyházi szabad tanácson az év augusztusában elmondott, szatmárnémeti zsinatról szóló előadása;⁴ Ravasz László (1882–1975, püspök 1921–1948) novemberben közreadott püspöki jelentése.⁵

² KÓSA László (2011): Történelemértelmezés a 20. század derekán az evangélikus és a református egyházban, In: Kósa László (szerk.): *Művelődés, egyház, társadalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 437.

³ VÁSÁRHELYI János (1946): Újévi program, In: *Református Szemle*. 39. 1946/1. 7–9. https://adt.arcanum.com/hu/view/ReformatusSzemleKolozsvar_1946/?query=satm%C3%A1rn%C3%A9meti+zsinat&pg=6&layout=s (utolsó megtekintés dátuma: 2025. március 3.).

⁴ SZABÓ Aladár (1946): A szatmárnémeti zsinat, In: Békefi Benő (szerk.): *Országos Református Szabad Tanács. Határozatai, deklarációi, kérelmei és az ott elhangzott közérdekű beszédek*. Budapest. 34–38.

⁵ RAVASZ László (2023): XXV. Püspöki jelentés (1946. november 21.), In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Ravasz 100. Püspöki jelentések. Előadások Ravasz László püspöki beiktatásának 100 éves évfordulója alkalmából. Ravasz László püspöki jelentései 1922–1948*. Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténelmi Kutatóintézet – Kálvin Kiadó. 425–449. <https://htk.kre.hu/index.php/ravasz-100.html>.

Gondolatfelvetésünk alapja, hogy Kónya István vallástörténész, aki a debreceni egyetemen 1954 és 1990 között megszakítás nélkül töltötte be a Marxizmus–Leninizmus Tanszék vezetését, 1988-ban megjelent *A „keskeny úton” a „szolgáló egyház” felé*⁶ című munkájában kiemelt jelentőséget tulajdonított ifj. Szabó Aladár a szatmárnémeti zsinatról szóló nyíregyházi előadásának. Kónya tudni vélte, hogy az előadás azért hangzott el, hogy egyértelműsítse, „az analógia a puritán mozgalom ébredési szelleme és az 1946-os ébredési mozgalom között kézenfekvő”.⁷ Érdekesnek ígérkezik tehát megvizsgálni, hogy 1946-ban ki milyen analógiát látott és láttatott a háromszáz évvel korábbi szatmárnémeti zsinat kiváltó okai, lefolyása, határozatai és következményei, illetve a jelen megújulási mozgólódásai között? Ki milyen szándékkal, milyen tanulságokat levonva fordult a múlt felé, történelmi hivatkozásukkal milyen korabeli folyamatot és döntéseket kívántak legitimálni, esetleg általuk figyelmeztetni, jobb esetben belőlük tanácsot, útmutatást nyerni?

I.

Időrendben az első hivatkozás „a régi hagyományos szokás szerint, az 1945. év utolsó napján, az esti istentisztelet után, a kolozsvári székelő egyházi hatóságok, intézetek, intézmények és a különféle egyházi alakulatok képviselői”⁸ előtt hangzott el Vásárhelyi János erdélyi püspök újévi üdvözlésében. Vásárhelyi rövid bevezető gondolatok után rögtön rá is tért a jelen számára is aktualitást hordozó történelmi tapasztalatra. Kifejező szavaival: „Isteni útmutatást látok abban, hogy a következő év két nagy történelmi fordulatot állít előnkbe és arra figyelmeztet, hogy e két nagy emlék előtt álljunk meg és a nehéz idők kétségei között a két nagy emlék tanácsára figyeljünk.”⁹

Az első „történelmi fordulat” Luther halálának 400. évfordulója, aminek beszédében mindössze csak egy negyedoldalt kitevő bekezdést szentelt a püspök.¹⁰ A „másik nagy

⁶ KÓNYA István (1988): *A „keskeny úton” a „szolgáló egyház” felé*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 77. Uo.

⁸ Híreink, In: *Református Szemle*. 39. 1946/1. 9.

⁹ VÁSÁRHELYI (1946), 7.

¹⁰ Gyakorlott prédikátorként könnyen azonosítható tételmondatba sűríti a lényegét: „Luther emlékezete által elsősorban erre figyelmeztet Isten: Luther, aki azzal kezdte munkáját, hogy a keresztyén egyház élete állandó bűnbánat kell, hogy legyen, ő, aki az »egyedül hit által«-ban látott menedéket, figyelmeztet, hogy a reánk következő döntő jelentőségű korszakban csak a bűnbánat és a hit segíthet rajtunk is.” Uo.

történelmi emlék”, a szatmárnémeti zsinat üzenete viszont már beszédének döntő többségét teszi ki, az újévi beszéd zárógondolatai is a vele kapcsolatos okfejtésekből következnek. Vásárhelyi szerint a zsinat alapfelvetése az volt, hogy „a felmerülő reformkérdések között hogyan lehessen az orthodoxus eklézsia helyes magatartásának útját megtalálni”.¹¹ A zsinat végül sikeresen tisztázta az erdélyi református egyház azon alapjait, „melyeken a legnagyobb viharban is megállhat”. Ez elsősorban a hitvallásos alap, ami alatt Vásárhelyi a Heidelbergi Káté és a II. Helvét Hitvallás kötelezővé tételére utal. Másodszorban – emeli ki a püspök – a fejedelem és a zsinati atyák: „rendet akartak csinálni az egyházban”. Vásárhelyi mondanivalójának tételmondatául is felfogható ez a mondat: „Krisztus egyházának elengedhetetlen jellemzője az igehirdetés és sákramentumok mellett, az engedelmeskedő fegyelem. Nekünk ezt is meg kell értenünk.”¹² Az „engedelmeskedő fegyelem” tehát a második alap, amin állva az egyház a „legnagyobb viharban” is megállhat.

A püspök ezen a ponton húzza meg az ívet a jelenig, rátér a háború lezárására és az újjáépítés munkájára. Az „atyák tanítása” arra figyelmeztet, hogy az egyháznak a hitvallások ige szerinti útmutatásai szerint kell betöltenie rendeltetését. Az erdélyi reformátusság megmaradásának harmadik alapjaként a kultúra ápolását emeli ki és a szatmárnémeti zsinatnak a lányok oktatása irányában tett intézkedéseit hozza fel például. Nyilván ezen a téren a kisebbségi lét hangjai is megszólalnak: „Nekünk is tudnunk kell, hogy csak kultúrában és kultúrával lehet megtartani népünket.”¹³

Ezen alapvetések után tér rá a püspök arra, hogy a zsinat milyen tanulságokat tartalmaz a jelen útkeresése és vitái számára. Véleménye szerint a szatmárnémeti zsinat nem zárkózott el a reformok elől, „viszont az Anyaszentegyház életét sem tették kockára még ki nem forrott eszméknek fenntartás nélkül való szolgálata által”.¹⁴ Külön mondatba helyezi: „Óvatosak voltak. Mi sem tehetünk egyebet, mint amit atyáink tettek, komoly felelősségérzésük által vezetettve.”¹⁵ Vásárhelyi szerint az egyház nem zárkózik el az új kor új eszméi elől, de vigyáznia kell, hogy ősi karaktere megmaradjon. Végül ismét megismétli

¹¹ I. m. 8.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

óvatosságra intését. Vigyázni kell az egyház törvényes rendjének megőrzésére: „igazítsunk életrendjén ott, ahol szükséges, de jövőjét elvtelen kapkodásokkal ne kockáztassuk.”¹⁶

„Íme, így szól hozzánk a múlt útmutatása. Számoljunk ezekkel a tényezőkkel, és ezek szerint töltsük be rendeltetésünket.”¹⁷ – húzza alá intés jellegű zárómondatlalt Vásárhelyi.

Vásárhelyi beszédében egyértelműen visszatükröződik a romániai magyar kisebbségi lét fenyegetettsége, a magyar kultúra és identitás elvesztésének lehetősége is, mellyel szemben véleménye szerint egy egységes, szolidáris és összetartó egyház, lelkesi kar és gyülekezeti tagság veheti fel a harcot. A beszéd – már címe szerint is – felvállaltan egy programbeszéd, és amint a későbbiekben elénk kerülő Ravasz püspöki jelentésével összehasonlítva látjuk, sokkal több szerepet kap benne a felszólítás, mint az érvek általi meggyőzés. Az olvasónak – vagy az akkori hallgatónak – nem szükséges a sorok közti olvasás képességét bírnia ahhoz, hogy egyértelművé váljon számára, hogy a beszélő az „orthodoxus eklézsia” oldalán áll, annak szemléletmódjával azonosul, és azt tükrözi. Fontos üzenetei a rend, az ehhez szükséges fegyelem és általában véve az újjal kapcsolatos óvatosság, amely újításokat „elvtelen kapkodás” jelzővel is illeti. Elismeri reformok, változtatások lehetőségét, sőt szükségességét is, de megkérdőjelezi, hogy érdemes-e „ki nem forrott eszmék” fenntartás nélkül való szolgálatába állva elvitatni az egyház törvényes rendjét, megkérdőjelezni tanbeli, egyházszerkezeti hagyományait és végeredményben akár veszélyeztetni is az amúgy is sok próbatétel között megmaradni kívánó diaszpóraegyház létét. Rend, fegyelem, engedelmesség, óvatosság és felelősségérzet – ezek Vásárhelyi 1946-os programjának kulcsszavai, és ezek számára a háromszáz éves szatmárnémeti zsinat fő tanulságai is.

II.

Ifj. Szabó Aladár szatmárnémeti zsinatról szóló előadásának súlyát mutatja, hogy az Országos Református Szabad Tanács (a továbbiakban ORSZT) Bereczky Albert által elmondott megnyitó beszéde és a protokolláris üdvözlések után közvetlenül hangzott el.¹⁸ A beszéd elhelyezése a programban szépen aláhúzza a bevezetőben említett, Kósa Lászlótól származó megállapítást: a közösségi azonosulás elemeként kerül elő a történelmi

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Nyíregyházán, 1946. augusztus 14-én. BÉKEFI Benő (1946): Hogyan született meg az Országos Református Szabad Tanács? In: BÉKEFI (1946), 21.

hivatkozás; egyértelmű a háromszáz évvel korábbi és az aktuális helyzet párhuzamba állítása. Szabó beszéde azonban semmiképpen nem egy gyújtó programbeszéd. Az előadás döntő többsége egy objektív és visszafogott, a jelenkori állapotok kapcsán csak kevés áthallást tartalmazó, igényesen és közérthetően, sőt élvezetesen megírt egyháztörténelmi összefoglaló a szatmárnémeti zsinat előzményeiről és fontosabb határozatairól.¹⁹ Ugyanakkor a tényszerű hangvétel ellenére is kicseng, hogy Szabó a puritán, reformpárti oldallal azonosítja magát – megállapítása szerint: „A zsinat nem helyezkedett ugyan mereven szembe a puritánok követelményeivel, de nagyrészt mégis csak elutasítja azokat, és meg akarja akadályozni az egyházi élet általuk követelt reformációját.”²⁰

A beszéd „következmények, tanulságok” része már konkrét, a jelen helyzetre könnyen vonatkoztatható megállapításokat fogalmaz meg. Például, hogy a zsinat ugyan ideig-óráig megbénította a puritán mozgalmat és biztosította a püspöki rendszer fennmaradását, „de nem tudta teljesen megakadályozni a puritánok követelte reformok megvalósulását, sőt részben azoknak maga is útegyengetőjévé lett”.²¹ Például Szabó itt arra utal, hogy Gelejinék a zsinati végzés alapján készített kánona elismerte a presbitériumok biblia szerinti voltát, sőt azok munkakörét is megállapították, amelynek alapján a sárospataki gyülekezet példáját követve Lorántffy Zsuzsanna és udvari lelkésze, Medgyesi Pál támogatásával több helyen is szerveztek presbitériumokat. Hasonlóképpen talál utat liturgiába Szenczi Molnár Albert zsoltároskönyve és, később ugyan, a bibliaolvasás gyakorlata.

Tanulságok kapcsán Szabó kiemeli, hogy nem érdemes zsinatoknak és gyűléseknek – és konkrétan megemlíti, hogy a „mi Szabad Tanácsunknak” sem – túl nagy jelentőséget tulajdonítani. Ezeket Isten „gátként”, de „ajtónyitásként” is használhatja, ugyanakkor szintén az ő hatalmában áll a gátak szétzúzása és a nyitott ajtók bezárása is. „Az a fontos, ami a zsinatok, gyűlések után történik.”²² – hangoztatja.

Emellett pedig azt emeli ki tanulságként, hogy a zsinatoknak és gyűléseknek akkor van áldása, ha az Igére figyelnek. A szatmárnémeti zsinat sok határozatának indoklásául a régi szokásokra, a rend, fegyelem és tanbeli tisztaság könnyebb fenntartására utal, „de az Igének nincs számára döntő jelentősége”.²³ Az Ige helyett a zsinat az egyházat a világi

¹⁹ 5 gépelt oldalt tesz ki, tehát elmondása maximum félórát vehetett igénybe. SZABÓ (1946), 34–38.

²⁰ I. m. 35.

²¹ I. m. 38.

²² Uo.

²³ Uo.

hatóságoknak rendelte alá. Erre példaként Szabó azt hozza, amikor a zsinat „Kálvinnal egészen szembehelyezkedik az úrvacsorától való eltiltás kérdésében”,²⁴ mivel a polgári törvényszék által el nem ítélt gyülekezeti tagok úrvacsorával való élését engedélyezi. „Ha azt akarjuk, hogy magyarországi református egyházunk áldással töltse be hivatását hazánk javára, Isten dicsőségére, hivatalos egyházi gyűléseinken, s e Szabad Tanács ülésein is, nagyon alázatosan s az engedelmesség teljes készségével imádkozzunk így Pál apostollal: »Uram, mit akarsz, hogy cselekedjem.«”²⁵ – hangoznak Szabó beszédének zárógondolatai.

Bár Kónya szerint Szabó „direkt politikai hangvétele” csak a beszéd tanulságokat levonó részében vált át „teológiai jellegű következtetésekre”,²⁶ véleményünk szerint Kónya olyan szándékokat tulajdonít Szabó beszédének, amelyek azoknak nem sajátjai. A beszédet végig higgadt, objektív és felelősségteljes megállapítások és mindvégig inkább „teológiai jellegű” szempontok és nem „direkt politikai hangvétel” jellemzi. Ez tükröződik végkövetkeztetésében is. Szabó az egyház megújulásában nem tulajdonít végletesen meghatározó szerepet az emberi grémiumoknak, legyen az akár a hivatalos egyház vagy az *anti-establishment* szellemiségű „szabad tanács”.

Nincs okunk kételkedni abban, hogy a magyar ébredés egyik legnagyobb alakjának fia őszintén nyilatkozott meg abban a tekintetben, hogy szerinte az egyház megújulása bármely emberi fórumon és formációban a Szentírásból mint Isten kijelentéséből az emberek számára megismerhető isteni akarat felismerése és követése által válhat lehetségessé. Fő üzenete tehát hallgatósága számára ez: kívánja, hogy az ORSZT ígére hallgató és belőle Isten útmutatását kapó közösség legyen. Ismerve az ORSZT életre hívóinak ekkor már egyre világosabban megnyilvánuló karrierszándékait, akár végzetes naivitásként is megbélyegezhető kíváncságnaként is láttathatjuk mindezt, ugyanakkor ez sem adja meg számunkra a jogalapot, hogy Szabó Aladár nézeteinek, szándékainak őszinteségét kérdőre vonjuk.

Ugyanis, ha hosszabban nem is tartozik ezen tanulmány kifejtéséhez, de az egyértelműség miatt mindenképpen jó utalást tennünk ezen a ponton az ORSZT életre hívásának mögöttes szándékaira. A Békefi Benő és Bereczky Albert nevével fémjelzett, alulról építkezőként feltüntetett mozgalom az egyház belső és külső megújulásának útjait kereső kezdeményezésként definiálta magát, ugyanakkor a kortársak előtt is hamar

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ KÓNYA (1988), 77.

lelepleződött – amit a mozgalomban szintén részt vevő Kádár Imre tíz évre rá *expressis verbis* meg is ír *Egyház az idők viharában*²⁷ című könyvében –, hogy az egyház hivatalos testületein kívüli reformot hangoztató mozgolódás igazi célja az volt, hogy a nagy nyilvánosság előtt mutathassanak rá a Ravasz vezette egyházkormányzat vélt és valós inkompetenciáira, az ország háborúba sodródása, a zsidók deportálása miatt nem – vagy szerintük nem eléggé – vállalt felelősségvállalásukra, elmaradt bocsánatkérésükre, valamint a két világháború közti társadalmi és politikai renddel való összefonódásuk révén az új szociális reformoktól való tudatos elzárkózásukra, egyszóval reakciós voltukra. Az így diszkreditált egyházkormányzat, és főképpen Ravasz, helyébe a szabad tanács központi figurái – elsősorban Békefi és Bereczky – a saját teológiai, politikai és persze nem utolsó sorban személyi alternatívájukat helyezték.²⁸

Viszont a fenti, mögöttes szándékok az ORSZT első, nyíregyházi találkozójára (1946. augusztus 14–17.) készülve még sok résztvevő számára nem váltak, nem válhattak nyilvánvalóvá. Sokan keresték őszintén az egyház megújulásának útját, és mintegy gyanútlan eszközeivé váltak az általános elbizonytalanodást, elégtelenségérzést, kritikus útkeresést és az őszinte belső megújulás szándékát egyházpolitikai térnyeréssé formáló és az egyháztársadalom megosztását célzó hatalmi törekvésnek. Minden joggal feltételezhetjük, hogy ilyen, őszinte szándékkal lehetett meglehetősen aktívan jelen az első nyíregyházi ORSZT-n Gyökössy Endre, Joó Sándor, Böszörményi Ede vagy ifj. Szabó Aladár is.

²⁷ KÁDÁR Imre (1957): *Egyház az idők viharában. A Magyarországi Református Egyház a két világháború, a forradalmak és az ellenforradalmak idején*. Budapest, Bibliotheca Kiadó.

²⁸ Bővebben lásd: FÜRJ Zoltán (1992): A „Nyíregyházi” Szabad Tanács, In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 27. 1992/2. 167–179.

https://adt.arcanum.com/en/view/SzabolcsSzatmariSzemle_1992/?query=orsz%C3%A1lgos+reform%C3%A1tus+szabad+tan%C3%A1cs&pg=182&layout=s (utolsó megtekintés dátuma: 2025. március 3.); KISS Réka (2003): A diktatúra szorításában. Ravasz László egyházpolitikai útkeresése a második világháborút követő esztendőkből. 1945–1948, In: *Századvég, Új folyam.* 2003/29. 40–68.

https://adt.arcanum.com/en/view/Szazadveg_2003_29/?query=orsz%C3%A1lgos+reform%C3%A1tus+szabad+tan%C3%A1cs&pg=69&layout=s (utolsó megtekintés dátuma: 2025. március 3.); LADÁNYI Sándor (1994): Vázlatos történeti áttekintés a magyarországi református egyház közelebbi múltjáról, In: *Valóság* 37. 1994/4. 3–30. https://adt.arcanum.com/en/view/Valosag_1994/?query=orsz%C3%A1lgos+reform%C3%A1tus+szabad+tan%C3%A1cs&pg=427&layout=s (utolsó megtekintés dátuma: 2025. március 3.).

Ifj. Szabó Aladáréhoz hasonló hangvételben íródott meg Révész Imre (1889–1967, püspök: 1938–1949) tiszántúli püspök és egyháztörténész hosszabb tanulmánya, amely az évforduló kapcsán a szatmárnémeti zsinat történetének részletes, tudományos megalapozottságú feldolgozását adja.²⁹ Már a címe is beszédes, hiszen már ebből is megnyilvánul a szemlélet, hogy az ébredési gondolkodású Révész a puritán mozgalomban „első magyar református ébredést”-t látott és műve által láttatni kívánt. Előszava szerint munkájának „kizárólagos célja, hogy egyházunk minél szélesebb rétegeivel ismertesse meg a szatmárnémeti nemzeti zsinatnak és a háttérében álló első magyar református ébredésnek nagy történelmi jelentőségét, amely jelen korunkig kihat, és az egyházunk megújítására irányuló mai törekvésekben a legnagyobb mértékben figyelembe veendő”.³⁰

Révész tanulmánya a korszak publikálási nehézségei miatt nem az emlékévben, csak 1947 januárjában jelenhetett meg, ezért nem is képezi szűkebb vizsgálatunk tárgyát. Hangvétele azonban rendkívül hasonló Szabó Aladáréhoz: a puritanizmusnak és a vele azonosított ébredési kegyességnek nem az egyházszervezetre vagy a világi politikára gyakorolt, és hát meghíúsult, hatását tartja fontosnak, hanem, hogy a puritanizmus „evangéliumi kovással akarta eltölteni az egész magyar életet”.³¹ Azt, hogy ezt nem tehetette meg Révész, nem az egyházkormányzat ellehetetlenítő szándékának, hanem inkább a racionalista és liberális teológia „evangéliumi szempontból meddő és minálunk szokatlanul hosszan tartott közebékelődése”³²-nek tudja be.³³

III.

Ravasz László dunamelléki püspök, ekkor a Magyarországi Református Egyház legfőbb törvényhozó és végrehajtó szerveinek, a zsinatnak és a konventnek is lelkeszi elnöke, 1946-os püspöki jelentésében szintén kiemelt szerepet kapott a szatmárnémeti zsinatra

²⁹ RÉVÉSZ Imre (1947): *A szatmárnémeti nemzeti zsinat és az első magyar református ébredés*. Budapest, Református Traktátus Vállalat.

³⁰ RÉVÉSZ (1947), 3. [*A kegyes olvasóhoz*].

³¹ I. m. 39.

³² Uo.

³³ „Sok mindent pontosan ott kellene egyházunk megújítása, reformációnk reformációja, de még a magyar demokrácia lelki megalapozása érdekében is újrakezdenünk, ahol az a Martonfalvi György halála (1681) és az Árva Bethlen Kata halála (1759) közé eső háromnegyed század lassan, de folyvást fokozódó lelki elhomokosodása és elszikeseése közben abbamaradt a magyar ugaron.” Uo.

való történelmi hivatkozás.³⁴ A püspöki jelentés az 1946. november 21-i egyházkerületi közgyűlésen hangzott el, tehát teljes joggal feltételezhetjük, hogy a szatmárnémeti zsinat hatásának elemzésekor Ravasz már a három hónappal korábban megtartott Országos Református Szabad Tanáccsal kapcsolatos véleményét is érzékeltetni kívánta.³⁵

Ravasz a magyarországi református egyházat, eltérően azoktól a protestáns egyházaktól, amelyek a nemzettesttel együtt tértek a reformáció útjára, alulról felfelé kiépülő egyházként látja, amelynek azon „egységkereső integrálódás”-ában, amely csak az 1881-es debreceni zsinaton fejeződött be, „monumentális eredmény” volt a szatmárnémeti zsinat. A zsinat Ravasz szerint Kelet-Magyarország számára megalkotta a magyar reformátusság egységét, és kifejezte életakarátát. Ravasz csodálatát fejezi ki, hogy ebben az „akaratnyilvánításban” az egyház bölcsen a középutat tudta választani, egyszerre fejezte ki hagyományokhoz való hűségét, ugyanakkor a megújulás irányába is képes volt kapukat nyitni: „Mert a szatmárnémeti zsinat jelentősége sokkal nagyobb, mint egyéb törvényhozó és konszolidáló zsinatoké. Benne az egyház hivatalos vezetősége egy reformációs mozgalommal számolt le s a magyar kálvinizmusnak két kegyességi típusa, az egyházi életnek két dialektikusan ellenkező tényezője, a mozgalom és az intézmény állott szembe egymással s az atyák bölcsessége a szakadással fenyegető feszültséget megoldotta úgy, hogy Isten ügye győzött.”³⁶

³⁴ RAVASZ (2023), 425–449.

³⁵ Érdekesség, hogy ugyanebben a jelentésben Ravasz a legelismertebb szavakkal búcsúzik Bereczky Albertől mint ezen posztját elhagyó kultuszminisztériumi államtitkártól: „Itt veszünk búcsút a nemzeti kormány első kultuszminiszteri államtitkárától: Bereczky Alberttől is. Tavaly már volt alkalmam megemlékezni arról, hogy milyen nagy nyereségnek tartottam egyházi szempontból az ő államtitkárságát. Azután még több mint egy félévig szolgált egyre fokozódó nehézségek között a tomboló inflációnak majdnem csúcspontjáig. Meg kell állapítanom, nehezebb időkben még protestáns államtitkár nem ült székében; meg kell állapítanom: egyházával bensőbb, harmónikusabb viszonyban még protestáns államtitkár nem szolgált. Nem felejtjük el, hogy az új világ berendezkedésének a kezdetén az ő szellemi ereje és erkölcsi tekintélye mint védte, segítette a szörnyű válságba jutó magyar keresztyén egyházak érdekeit és igazát. Mindezzel olyan helyzetet teremtett, amely döntő és mentő befolyással volt a további alakulásra. E nagy politikai mű végrehajtása közben tudott lelkipásztor és hű barát maradni, ki nagy szolgálata mellett ezer apró ügyben ezer apró életet segít és pásztorol. Mindez még olyan ráadás, amiről nem szabad megfeledkeznünk. Nem tudjuk, hogy a magyar politikai élet hogyan alakul s melyikünket merre sodor az idők árja, de ezt most, itt, meg kell állapítanom, hogy se későn, se korán ne hangozzék el.” I. m. 427–428.

³⁶ I. m. 429.

Ravasz nem finomkodik a megfogalmazással, nyíltan kimondja, hogy Szatmárnémetiben a hivatalos egyház vezetősége „leszámolt” egy reformációs mozgalommal, ugyanakkor erre volt szükség, hogy az egyház külső egysége fennmaradjon. „Isten ügye győzött” – a mozgalom és intézmény³⁷ egyházban megnyilvánuló örök harcában ott és akkor az intézménynek kellett győznie az egység fennmaradása érdekében. Vásárhelyi püspök év eleji végkövetkeztetéseihez hasonlóan Ravasz számára is kiemelt fontosságú – már-már „Isten ügye” – az egyház látható, külső egységének fenntartása, ami, valljuk be, püspöki munkakörének nem vitathatóan magától értődő eleme.

Ravasz jelentése ezután rövid egyháztörténeti áttekintést ad, amely bemutatja a reformáció „kihűlését”, amelynek kiváltójaként a reformáció egyházainak „elintézményesülését” jelöli meg: ezáltal „a hitből theológia lett, a kultusból szokás, az egyházból politika, az igéből ismeret és a lélekből emberi bölcsesség”.³⁸ Ezzel helyezkedett szembe a puritánizmus, amely az öncélú teologizálgatás helyébe a hit gyakorlatias megélését helyezte, és amely „Isten Igéje alá rendelte az egész életet”.

Az emberi élet egészét az Ige uralma alá rendelni kívánó puritánizmus Ravasz szerint a forradalmisággal ötvözve „Cromwell birodalmában” politikai uralomra jutott, emiatt viszont gyanússá vált az európai uralkodói réteg körében, szellemileg és társadalmilag polarizálta a kontinenst. „Fejedelmek, főurak egyik pártba, polgárok, kisemberek, a nép a másik pártba mennek. Az öregek az intézmény mellett vannak, az ifjak a mozgalom mellett; a fakultások meghasonlanak, a diákok azt hallgatják, ki modern, de azt üldözi a cenzúra is, és azt nyomja a közhatalom is. A feszültségek robbanásra és szakadásra vezetnek, mint az Angliában történt, s maga a helyzet egzisztenciálisan komoly lett az egész reformációra.”³⁹

Ravasz kiemeli, hogy a két Rákóczi György és Geleji Katona – „az intézményes egyház megtestesítője” – hamar elbántak volna a nyugatról puritán eszmékkel hazatérő fiatal teológusok csoportjával, ha nem áll ki mellettük Lorántffy Zsuzsanna és Rákóczi Zsigmond. „Ez a feszültség hívta létre a szatmárnémeti zsinatot.”⁴⁰

³⁷ Ehhez lásd még: TOMKA Ferenc (1991): *Intézmény és karizma feszültsége az egyházban*. Budapest, Országos Lelkipásztori Intézet – Katolikus Társadalomtudományi Akadémia.

³⁸ RAVASZ (2023), 429.

³⁹ I. m. 430.

⁴⁰ Uo.

Ravasz szerint azonban a zsinat ennek a feszültségnek úgy adott feloldást, hogy látszólag az intézmény győzött, valójában azonban a mozgalom legalizálódott. Bár Tolnai Dali Jánost szankcionálták, ugyanakkor végeredményben mégiscsak elfogadták a presbitérium gondolatát, és nem tiltakoztak a hívek látogatása, a bibliaórák, házi istentiszteletek és Szenczi Molnár Albert zsoltárfordításai ellen sem: „egyszóval a magyar református egyház fejedelmi gótikája közé beköltözött a kálvinista kegyességgyakorlás egyetemes, személyes, demokratikus mozgalma. A kovász most már belől hatotta át a tésztát, s ezzel megszabadult a puritánus mozgalom attól, hogy – szektává váljék.”⁴¹

Végül Ravasz a lehető legkonkrétabban kapcsolja össze a háromszáz évvel ezelőtti eseményeket saját korával: „Lehet-e tanulságosabb egyháztörténelmi lecke a mai napok számára, mint a szatmárnémeti zsinatra való emlékezés?”⁴² Ravasz tételmondata, hogy az elintézményesedett egyházat a halál fenyegeti, az egyház ellen támadó kegyességi mozgalom viszont szektává zsugorodik, ha az intézményes egyház a személyes és közösségi kegyesség felélése által meg nem újul. Záró megállapításai szerint: „A Lélek által ihletett mozgalmak csak a gyülekezet életében, az egyház keretei között, a hitvallás szabályozása mellett a történelmi folytonosság sodrában válnak igazi reformációvá.”⁴³

Ravasz meglátásában úgy válik „tanulságos egyháztörténelmi lecké”-vé a szatmárnémeti zsinatra való hivatkozás, hogy általa szemléltetheti, hogy a jelen eseményei nem hordoznak forradalmi újdonságot magukban. Az egyházak történelmének karakterisztikája a mozgalom és intézmény, a statikus és dinamikus elemek egymás mellett élése és kölcsönhatása, „dialektikája”. A megoldás Ravasz számára a kettő szintézise, a közöttük lévő egyensúly megtalálása. Számára az „igazi reformáció” receptje: a Lélek által ihletett mozgalom, a gyülekezeti életben, egyházi keretek között, hitvallások szabályozó ereje alatt, a történelmi hagyományokat tiszteletben tartva, közösségi és személyi kegyesség felélése által válik az egyházi megújulás életre hívójává.

Ahogy intézmény és mozgalom dialektikája nem új az egyház számára, úgy az ezen kettő szintézisét célzó elképzelés sem új vonás Ravasz egyházpolitikai elképzelései között. Sőt talán ezt nevezhetjük az egyik leginkább eredeti ravaszi egyházkormányzati törekvésnek, amit a legutóbbi református egyháztörténetírásban „integrális kálvinizmus”

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

jelzővel szoktunk illetni,⁴⁴ és amelyet Ravasz már legkorábban 1921-es püspöki székfoglaló beszédében is egyértelműen képvisel: „Befelé itt intézményeinkben, világnézetünkben, hitvallásunkban, lelkünkben a szintiszta integrális kálvinizmusnak vagyok holtig a híve.”⁴⁵ Ravasz püspöki programjának elsődleges célkitűzése volt, hogy a korszakban inkább egyesületi formában élő ébredési kegyesség mozgalmait, személyeit, erőit és módszereit becsatornázza a hivatalos református egyházba. Ahogy ezen programjának másik ismert tételmondata kifejezi: „Az egyházat missziósítani, a missziót egyháziasítani kell.”⁴⁶

IV.

A szatmárnémeti zsinatot felidéző három 1946-os beszéd szemléletes például szolgálhat arra, hogy a múltra való történelmi hivatkozás milyen sokféle és különböző hangsúlyú interpretációknak képes teret adni egyházunkban.

Vásárhelyi János erdélyi püspök újévi programadó beszéde a szatmárnémeti zsinat elsődleges tanulságaként a rend, fegyelem és engedelmesség fontosságát emeli ki. Ő sem vitatja el a mérsékelt és megfontolt reformok szükségességét, mégis elsősorban óvatosságra int, és felelősséget kíván ébresztetni hallgatóságában. Figyelmeztet a reformeszmék kiforratlanságára, az „új kor új eszméinek” egyházi hagyományra gyakorolt esetleges veszélyeire.

⁴⁴ KISS Réka (2023): Tükörcserepek. Adalékok Ravasz László püspök pályaképéhez, In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Ravasz 100. Püspöki jelentések. Előadások Ravasz László püspöki beiktatásának 100 éves évfordulója alkalmából. Ravasz László püspöki jelentései 1922–1948.* Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet – Kálvin Kiadó. 19.; SZÁSZ Lajos (2023): Gyülekezeti elv és központosítás. Ravasz László püspöki szolgálata a református belmissziós és ébredési mozgalmak megújításában, In: KISS – LÁNYI (2023), 33.; LÁNYI Gábor (2021): Sebestyén Jenő (1884–1950) és a történelmi kálvinizmus, In: Petrás Éva (szerk.): *A 20. századi magyar protestáns közéletiség arcképcsarnoka.* Budapest, Barankovics István Alapítvány – Gondolat Kiadó. 25.

⁴⁵ Ravasz László püspöki székfoglaló beszéde. Elhangzott 1921. október 1-én, In: KISS – LÁNYI (2023), 65.

⁴⁶ A találó mondat eredetileg Makkai Sándortól származott. MAKKAI Sándor (1938): *Az egyház missziói munkája.* Budapest. 243–244.; MAKKAI Sándor (1941): Mi a „missziói munka”? In: *Theológiai Szemle.* 1. 31.

Ha a ravaszi metodika alapján az intézmény és mozgalom dialektikájában gondolkodunk, akkor Vásárhelyi álláspontja az, hogy az intézménynek meg kell regulálnia a mozgalmat.

Ifj. Szabó Aladár nyíregyházi ORSZT-n elmondott beszédének végkicsengése, hogy az intézménynek lényegében nincs teljes kontrollja a mozgalom felett. A szatmárnémeti zsinat nem tudta megakadályozni a puritán mozgalom tovább élését és annak főleg az egyéni kegyesség területén kifejtett hatását. A hivatalos egyházkormányzat és akár egy szabadtanács-szerű alulról építkező szervezet is lehet „gát” vagy „ajtónyitás” egyaránt. Nem az a fontos, ami a gyűlésen, hanem ami utána történik. Szabó nagyobb teret enged az egyházi megújulásban Isten gondviselésének mintsem emberi eszközöknek.

Még ha talán kissé elnagyolt megállapításként hangzik is, kijelenthetjük, hogy míg Vásárhelyinél az intézmény kerül a mozgalom fölé és elé, és Szabónál a mozgalom terjedése szempontjából az intézmény szinte indifferens, addig Ravasz László az intézmény és mozgalom szintézisében – „integrálásában” – gondolkodik, és láthattuk gondolkozott már püspöki ciklusának megkezdésekor is. Az ő felfogásában mozgalom és intézmény nem játszható ki egymás ellen, hanem az az „Isten ügye”, hogyha e kettő helyes kölcsönhatásba, egyensúlyba kerül. Az intézmény megmenti a mozgalmat, hogy szektává váljon, a mozgalom pedig képes megeleveníteni a kiüresedett és megmerevedett intézményes egyházat. Ez az „integrális kálvinizmus” egy mondatba összefoglalva: „A lélek által ihletett mozgalmak csak a gyülekezet életében, az egyház keretei között, a hitvallás szabályozása mellett a történelmi folytonosság sodrában válnak igazi reformációvá.”⁴⁷

Zárásul, azt hiszem, a fenti megjegyzések alapján már nem is kérdésként, hanem akár kijelentésként idézhetjük ide az alábbi ravaszi mondatot: valóban „lehet-e tanulságosabb egyháztörténelmi lecke a mai napok számára, mint a szatmárnémeti zsinatra való emlékezés?”⁴⁸

⁴⁷ RAVASZ (2023), 430.

⁴⁸ Uo.

Felhasznált irodalom:

- [n. n.]: Híreink, In: *Református Szemle*. 39. 1946/1. 9.
- BÉKEFI Benő (1946): Hogyan született meg az Országos Református Szabad Tanács? In: Békefi Benő (szerk.): *Országos Református Szabad Tanács. Határozatai, deklarációi, kérelmei és az ott elhangzott közérdekű beszédek*. Budapest. 15–23.
- FÜRJ Zoltán (1992): A „Nyíregyházi” Szabad Tanács, In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 27. 1992/2. 167–179.
https://adt.arcanum.com/en/view/SzabolcsSzatmariSzemle_1992/?query=orsz%C3%A1g+reform%C3%A1tus+szabad+tan%C3%A1cs&pg=182&layout=s (utolsó megtekintés dátuma: 2025. március 3.).
- KÁDÁR Imre (1957): *Egyház az idők viharáiban. A Magyarországi Református Egyház a két világháború, a forradalmak és az ellenforradalmak idején*. Budapest, Bibliotheca Kiadó.
- KISS Réka (2003): A diktatúra szorításában. Ravasz László egyházpolitikai útkeresése a második világháborút követő esztendőkből. 1945–1948, In: *Századvég, Új folyam.* 2003/29. 40–68.
https://adt.arcanum.com/en/view/Szazadvég_2003_29/?query=orsz%C3%A1g+reform%C3%A1tus+szabad+tan%C3%A1cs&pg=69&layout=s (utolsó megtekintés dátuma: 2025. március 3.).
- (2023): Tükörcserepek. Adalékok Ravasz László püspök pályaképehez, In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Ravasz 100. Püspöki jelentések. Előadások Ravasz László püspöki beiktatásának 100 éves évfordulója alkalmából. Ravasz László püspöki jelentései 1922–1948*. Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet – Kálvin Kiadó. 18–27.
- KÓNYA István (1988): *A „keskeny úton” a „szolgáló egyház” felé*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÓSA László (2011): Történelemértelmezés a 20. század derekán az evangélikus és a református egyházban, In: Kósa László (szerk.): *Művelődés, egyház, társadalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 437–454.
- LADÁNYI Sándor (1994): Vázlatos történeti áttekintés a magyarországi református egyház közelebbi múltjáról, In: *Valóság* 37. 1994/4. 3–30.
https://adt.arcanum.com/en/view/Valosag_1994/?query=orsz%C3%A1g+reform%C3%A1tus+szabad+tan%C3%A1cs&pg=427&layout=s (utolsó megtekintés dátuma: 2025. március 3.).
- LÁNYI Gábor (2021): Sebestyén Jenő (1884–1950) és a történelmi kálvinizmus, In: Petrás Éva (szerk.): *A 20. századi magyar protestáns közéletiség arcképcsarnoka*. Budapest, Barankovics István Alapítvány – Gondolat Kiadó. 13–32.

- MAKKAI Sándor (1938): *Az egyház missziói munkája*. Budapest. 243–244.
(1941): Mi a „missziói munka”? In: *Theologiai Szemle*. 1. 31.
- RAVASZ László (2023): XXV. Püspöki jelentés (1946. november 21.), In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Ravasz 100. Püspöki jelentések. Előadások Ravasz László püspöki beiktatásának 100 éves évfordulója alkalmából. Ravasz László püspöki jelentései 1922–1948*. Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténelmi Kutatóintézet – Kálvin Kiadó. 425–449.
<https://htk.kre.hu/index.php/ravasz-100.html>.
- RAVASZ László püspöki székfoglaló beszéde. Elhangzott 1921. október 1-én, In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Ravasz 100. Püspöki jelentések. Előadások Ravasz László püspöki beiktatásának 100 éves évfordulója alkalmából. Ravasz László püspöki jelentései 1922–1948*. Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténelmi Kutatóintézet – Kálvin Kiadó. 59–68.
- RÉVÉSZ Imre (1947): *A szatmárnémeti nemzeti zsinat és az első magyar református ébredés*. Budapest, Református Traktátus Vállalat.
- SZABÓ Aladár (1946): A szatmárnémeti zsinat, In: Békefi Benő (szerk.): *Országos Református Szabad Tanács. Határozatai, deklarációi, kérelmei és az ott elhangzott közérdekű beszédek*. Budapest. 34–38.
- SZÁSZ Lajos (2023): Gyülekezeti elv és központosítás. Ravasz László püspöki szolgálata a református belmissziós és ébredési mozgalmak megújításában, In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Ravasz 100. Püspöki jelentések. Előadások Ravasz László püspöki beiktatásának 100 éves évfordulója alkalmából. Ravasz László püspöki jelentései 1922–1948*. Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténelmi Kutatóintézet – Kálvin Kiadó. 32–41.
- TOMKA Ferenc (1991): *Intézmény és karizma feszültsége az egyházban*. Budapest, Országos Lelkipásztori Intézet – Katolikus Társadalomtudományi Akadémia.
- VÁSÁRHELYI János (1946): Újévi program, In: *Református Szemle*. 39. 1946/1. 7–9.
https://adt.arcanum.com/hu/view/ReformatusSzemleKolozsvar_1946/?query=szatm%C3%A1rn%C3%A9meti+zsinat&pg=6&layout=s (utolsó megtekintés dátuma: 2025. március 3.).